

BARTŁOMIEJ WIĘCH

ORCID: 0009-0002-1608-4811

Uniwersytet Warszawski

Sojusz ołtarza z tronem, czyli o współpracy między władzami Federacji Rosyjskiej a Rosyjskim Kościołem Prawosławnym (ze szczególnym uwzględnieniem polityki zagranicznej)

Tradycję współpracy między władzą świecką a duchowną w ich wzajemnych stosunkach można wywodzić już od czasów rzymskiego pryncypatu, kiedy boska cześć oddawana była przez wszystkie ludy imperium Augustom, łączącym w swojej osobie sfery świecką i religijną. Wraz z uznaniem chrześcijaństwa za oficjalną religię państwową Cesarstwa Rzymskiego, co nastąpiło wraz z wydaniem dekretów cesarza Teodozjusza Wielkiego w 380 roku, pogańskie mechanizmy zależności zostały przeniesione na nowe realia — władza państwowa brała udział w teologicznych sporach dogmatycznych, decydowała o obsadzie stanowisk w kościelnej hierarchii, stosowała sankcje w przypadku przestępstw publicznoprawnych, jakimi było złamanie zasad wiary czy w ogóle odstępstwo od chrześcijaństwa. Tendencja do dalszego rozwoju takich działań utrzymała się w Cesarstwie Wschodniorzymskim. W przeciwieństwie do Rzymu patriarcha konstantynopolitański nie miał silnego zaplecza politycznego i silnej pozycji, nie mógł też balansować między różnymi ośrodkami władzy, w których mógłby szukać oparcia, żeby zbudować swoją pozycję. Przyczyniło się to do ustalenia stosunków między władzą świecką a religijną na zasadach zdominowanego przez cesarza cezaropapizmu, gdzie władza duchowna stanowi jedynie uprzedmiotowione dopełnienie systemu i jej zadaniem jest wspieranie działań suwerena. Tak ustanowiony porządek utrwalił się

w kulturze chrześcijańskiego Wschodu, a jako nieodłączny element bizantyńskiego dziedzictwa został zaadaptowany w systemach jego spadkobierców.

Jednym z najpotężniejszych dziedziców tej tradycji stała się Ruś, a zwłaszcza Wielkie Księstwo Moskiewskie, które na tym obszarze ostało się jedynym trwałym ruskim organizmem państwowym. Po upadku Konstantynopola w 1453 roku Moskwa wiodła prym w rozwijaniu zasad, na jakich oparte są stosunki na linii władza–cerkiew, jako jedyne istniejące znaczące prawosławne państwo, dodatkowo mające u siebie silny ośrodek władzy duchownej, jakim był metropolita moskiewski i całej Rusi. To w połączeniu z silnym przekonaniem o byciu „prawdziwymi” prawosławnymi (nie-unitami), a nawet „Trzecim Rzymem” spowodowało umocnienie moskiewskiej, a później także rosyjskiej, tożsamości, której ważnym elementem była wyznawana religia. Z powodu swojego znaczenia kwestie religijne zaczęły podlegać sekurytyzacji w polityce państwa, zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej, czego wyrazem stały się formowane koncepcje „Trójjedynnej Rusi” czy dopominanie się o los ludu prawosławnego w państwach obieranych za cel ekspansji (o czym w historii Polski świadczy epizod związany z konfederacją słucką, której działalność, inspirowana przez Rosję, doprowadziła do destabilizacji sytuacji wewnętrznej w Rzeczypospolitej). W tym samym czasie wzmocniono państwowy nadzór nad cerkwią, nad którą zarząd otrzymał Świętobliwy Synod, co dodatkowo spoiliło ideologię państwową z prawosławiem. Argumenty dotyczące religii były obecne w polityce zagranicznej państwa rosyjskiego do upadku monarchii. Z powodu oczywistych sprzeczności między komunistyczną ideologią a chrześcijaństwem potencjalna rola cerkwi w polityce zagranicznej zupełnie nie istniała w świadomości decydentów radzieckich. Już po upadku ZSRR cerkiew odzyskała swobody i odżyła. Nie została już ograniczona ramami ścisłego państwowego nadzoru (nominalnie na podstawie art. 14 Konstytucji Federacji Rosyjskiej Rosja jest państwem świeckim i żadna religia nie może zostać uznana za państwową), ale jednocześnie stała się jednym z ważnych elementów nowo formowanej ideologii władzy państwowej. Obecną jej formę reprezentuje koncepcja tak zwanego *russkogo mira* (ros. русского мира), dziś znana z nieudolnego wprowadzania podczas inwazji na Ukrainę, gdzie przed jej rozpoczęciem 24 lutego 2022 roku Patriarchat Moskiewski odgrywał ważną rolę w procesie krzewienia tej ideologii pokojowymi sposobami.

Przedmiotem analizy jest znaczenie prawosławia i Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego (dalej: RKP) w społeczeństwie i polityce Federacji Rosyjskiej. Przedstawiono tu ewolucję roli, jaką religia prawosławna odgrywała w państwie rosyjskim. Ukazano również znaczenie jej dziedzictwa w procesie budowania tożsamości kulturowej i państwowej narodu rosyjskiego. Prezentowane zagadnienia opisane są w kontekście procesu upolitycznienia i ideologizowania prawosławia w Federacji Rosyjskiej, które stanowi jedną ze składowych

zarówno życia społeczno-kulturowego, jak i politycznego dzisiejszej Rosji. Szczególnie zwrócono uwagę na znaczenie RKP dla prowadzenia polityki zagranicznej Moskwy w charakterze dyplomacji religijnej i kulturalnej, czyli czynnika tworzącego rosyjską „miękką siłę” — *soft power* — oraz udział RKP w prowadzeniu tej polityki. W pracy zastosowano metodę typową dla nauk społecznych — analizę literatury i dokumentów.

Ewolucja położenia i rola prawosławia w życiu społecznym

Wraz z rozpadem ZSRR zmieniła się pozycja religii prawosławnej w społeczeństwie rosyjskim. Za czasów władzy komunistycznej *de iure* istniała wolność sumienia i wyznania. Była gwarantowana przez odpowiednie artykuły (art. 13 Konstytucji RFSRR z 1918 roku¹, art. 124 Konstytucji ZSRR z 1936 roku² i art. 52 Konstytucji ZSRR z 1977 roku³) sowieckich konstytucji głoszące niezmiennie przez cały okres istnienia ZSRR zabezpieczenie wolności sumienia poprzez „rozdzielenie Kościoła od państwa i szkoły od Kościoła” oraz deklarujące „swobodę kultu religijnego i antyreligijnej propagandy”. W praktyce państwo sowieckie już od samych początków swego istnienia aktywnie zwalczało religię jako fundamentalnie sprzeczną z nową ideologią państwową. Zanim rozpoczęto aktywne działania skierowane przeciwko związkom wyznaniowym, w pierwszych miesiącach i latach po przeprowadzeniu bolszewickiego zamachu stanu organy nowej władzy (Wszechrosyjski Zjazd Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich oraz Rada Komisarzy Ludowych) uchwaliły szereg aktów prawnych mających uzasadnić dalsze działania zgodnie z modelem tak zwanej „socjalistycznej praworządności”⁴. Konfiskowano majątek kościelny, czego przykładem może być akcja przeprowadzona w 1922 roku. Organizowano pokazowe przedsięwzięcia, mające w swoich założeniach uświadamiać lud, a *de facto* będące profanacją i grabieżą, takie jak akcja otwarcia relikwii RKP w 1919 roku. Władze prześladowały kler, organizując procesy

¹ Konstytucja (Osnovnoj Zakon) Rossijskiej Socialističeskiej Federativnoj Sovetskoj Respubliki (prinjata V Vserossijskim Sjezdom Sovietov v zasedanii ot 10 ijulja 1918 g.), <https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1918/> (dostęp: 25.08.2023).

² Konstytucja (Osnovnoj zakon) Sojuza Sovetskih Socialističeskih Respublik (utverždena postanovleniem Črezvyčajnogo VIII Sjezda Sovietov Sojuza Sovetskih Socialističeskih Respublik ot 5 dekabrja 1936 g.), https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/ (dostęp: 25.08.2023).

³ Konstytucja (Osnovnoj zakon) Sojuza Sovetskih Socialističeskih Respublik (prinjata na vneočerednoj sed'moj sessii Verhovnogo Soveta SSSR devjatogo sozyva 7 oktjabrja 1977 g.), https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/ (dostęp: 25.08.2023).

⁴ J. Matwiejuk, *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej*, Białystok 2016, s. 52–66.

pokazowe, stawiając fikcyjne zarzuty kościelnym hierarchom (na przykład proces metropolity piotrogrodzkiego Beniamina w 1922 roku), nakładając na Cerkiew wysoki (81%) podatek, wprowadzając prawodawstwo dyskryminujące związki wyznaniowe (dekret o zrzeczeniach religijnych z 1929 roku), jawnie wspierając organizacje wrogie religii (Związek Wojujących Bezbożników) oraz będące konkurencją dla RKP wspieraną przez państwo (ruch „odnowicielstwa”, w tym tak zwana Żywa Cerkiew) czy też po prostu mordując swoich wrogów, zarówno duchownych, jak i świeckich (25 stycznia / 7 lutego cerkiew wspomina Sobór Świętych Nowomęczenników i Wyznawców Cerkwi Rosyjskiej — ofiary tamtych lat)⁵.

Wszystko to nie przeszkodziło władzy wykorzystywać RKP w latach kryzysu drugiej wojny światowej, pozwalając nawet Cerkwi na odbudowę jej struktur, w celu uzyskania pomocy w odgórnym wytwarzaniu poczucia jedności w sowieckim społeczeństwie. Pierwszy raz od początku komunizmu państwowy nadzór nad związkami religijnymi podzielono na ten obejmujący największy związek wyznaniowy (sprawowany przez Radę ds. Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego) i resztę (za którą odpowiadała Rada ds. Kultów Religijnych), dając Cerkwi pewne przywileje. Po zwycięstwie 1945 roku i krótkim powojennym okresie liberalizacji, mającym wpłynąć na mobilizację społeczeństwa do odbudowy kraju, już pod koniec lat czterdziestych władze na nowo wróciły do swego starego kursu względem Cerkwi, włącznie z zamknięciem kościołów, osłabieniem (i tak skromnych) wpływów, pogorszeniem stanu posiadania i uprawianiem antyreligijnej propagandy, ale już bez krwawego terroru⁶. Za czasów sekretarza generalnego Leonida Iljicza Breżniewa sytuacja związków wyznaniowych poprawiła się w stosunku do epoki Nikity Siergiejewicza Chruszczowa. Otrzymały one nawet ograniczoną osobowość prawną oraz warunkową możliwość organizowania zgromadzeń religijnych pod gołym niebem i w domach wiernych. Jednakże Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (KGB) ingerował w sprawy wewnętrzne związków wyznaniowych i sprawował nad nimi kontrolę⁷.

Odwilż nadeszła wraz z liberalizacją systemu przeprowadzoną przez Michała Siergiejewicza Gorbaczowa pod hasłami перестройки (pol. przebudowy), ускорения (pol. przyspieszenia) i гласности (pol. jawności), a punktem zwrotnym okazały się obchody tysiąclecia chrztu Rusi w 1988 roku. Jeszcze pięć lat

⁵ A. Curanović, *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2010, s. 89–90; J. Matwiejuk, *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych...*, s. 79–83; J. Sobczak, *Wpływ Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej na politykę międzynarodową Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Z badań nad historią i współczesnością Rosji, Azji Centralnej i Kaukazu*, red. T. Bodio, J. Marszałek-Kawa, Toruń 2020, s. 30.

⁶ J. Matwiejuk, *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych...*, s. 88–93.

⁷ *Ibidem*, s. 94–95.

przed właściwymi uroczystościami w celu polepszenia relacji z RKP i ustanowienia jego właściwej siedziby zdecydowano się na zwrócenie duchownym monasteru Daniłowskiego, co było pierwszym przypadkiem zwrotu przedrewolucyjnego majątku kościelnego o takim znaczeniu od nastania komunizmu. Na Kremlu 29 kwietnia 1988 roku zorganizowano spotkanie M.S. Gorbaczowa z wyższymi hierarchami, na którym sekretarz generalny KC KPZR słowami: „Mamy wspólną historię, jedną Ojczyznę i wspólną przyszłość” — otworzył Cerkwi drogę dialogu z państwem. Władze komunistyczne wspólnie z Cerkwią zorganizowały obchody milenium. Przy tej okazji pierwszy raz w historii ZSRR transmitowano nawet treści religijne w telewizji⁸.

Dwoma ważnymi wydarzeniami w procesie liberalizacji stosunków na linii państwo–Cerkiew były uchwalenie 1 października 1990 roku przez Radę Najwyższą ZSRR ogólnozwiązkowej ustawy „O wolności sumienia i organizacjach religijnych”⁹ oraz podjęcie uchwały 14 listopada 1991 roku przez Radę Państwa ZSRR o rozwiązaniu Rady ds. Religii (powołanej do życia w 1965 roku, będącej następczynią Rady ds. RKP i Rady ds. Kultów Religijnych)¹⁰. Ustawa z 1 października 1990 roku gwarantowała możliwość publicznego wyznawania religii i sprawowania kultu, jak również rozpowszechniania swojego światopoglądu (art. 3.). W art. 5 zapewniono związkom wyznaniowym prawo do uczestniczenia w życiu społecznym, a art. 13 przyznawał im osobowość prawną. Wprowadzeniem nieznanych wcześniej norm, namiastki rozwiązań na miarę standardów państwa prawa, było przyznanie prawa do apelacji po odmowie rejestracji (przy czym rejestracja nie odbywała się już w organie na miarę rządowej Rady ds. Religii). W art. 17 i 18 przywrócono organizacjom religijnym prawa majątkowe. Przewidziano również w art. 18 ust. 2 zwrot nieruchomości zabranych wcześniej przez państwo. Art. 21 zezwolił na prowadzenie obrzędów religijnych w miejscach użyteczności publicznej. W ust. 3 tego artykułu wyrażono przyzwolenie na uczestnictwo żołnierzy w nabożeństwach w ich czasie wolnym. Z kolei w art. 24 przyznano organizacjom religijnym możliwość nawiązywania i utrzymywania kontaktów międzynarodowych¹¹.

Oprócz sytuacji prawnej związków religijnych zmieniło się realne nastawienie władz państwowych w stosunku do nich na tak liberalne, jakie w Związku

⁸ J. Byś, *Normalizacja sytuacji prawnej związków wyznaniowych w federacji rosyjskiej w oparciu o ustawę RRFSR o wolności wyznań z 25 października 1990 roku*, „Prawo Kanoniczne” 47, 2004, nr 1–2, s. 242–243.

⁹ Zakon SSSR ot 1 oktjabrja 1990 g. N 1689-I «O svobode sovesti i religioznych organizacijah», <http://www.r-komitet.ru/vera/26.htm> (dostęp: 25.08.2023).

¹⁰ J. Matwiejuk, *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych...*, s. 101.

¹¹ J. Byś, *Normalizacja sytuacji prawnej...*, s. 245–246; T. Szyszlak, *Wolność religijna w konstytucjach i ustawach wyznaniowych państw postradzieckich*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 10, 2007, s. 228–229.

Sowieckim nigdy nie było. Zaczęto przekazywać im zagrabiony uprzednio majątek (przy okazji często dokonując niezbędnych remontów), pozwalano duchownym na prowadzenie działalności katechetycznej, wspierano działalność wydawniczą, umożliwiono ograniczoną działalność pozakulturową i uczestnictwo w życiu społecznym. Zmniejszono również jawny (oraz niejawni) państwowy nadzór nad związkami religijnymi, a przede wszystkim zaprzestano prowadzenia antyreligijnej propagandy¹².

Wszystkie te zmiany były swego rodzaju preludium do tego, co się stało po upadku ZSRR. Wraz ze zmianą ustrojową zmieniło się położenie RKP w Federacji Rosyjskiej. Konstytucja FR z 1993 roku¹³ w art. 14 zakazuje ustanawiania religii państwowej (panującej) oraz wprowadza rozdział związków wyznaniowych od państwa. W art. 28 zagwarantowano każdej osobie fizycznej wolność sumienia i wyznania, jak również swobodę sprawowania kultu religijnego. Jednakże już w preambule do ustawy federalnej z 1997 roku „O wolności sumienia i zjednoczeniach religijnych” podkreślono „szczególną rolę prawosławia w historii Rosji, w kształtowaniu i rozwijaniu jej duchowości i kultury” (wymieniono również chrześcijaństwo, islam, buddyzm, judaizm oraz inne religie będące nieodłączną częścią historycznej spuścizny narodów Rosji)¹⁴. Ustawa ta okazała się dyskryminująca wobec innych „nietradycyjnych” związków religijnych. W pierwotnym brzmieniu preambuła tego aktu zawierała określenie tradycyjnych dla Rosji religii (planowano później ich status szerzej rozwinąć w projekcie ustawy o tradycyjnych związkach religijnych), ale po licznych protestach zarówno w kraju, jak i za granicą zrezygnowano z tego. Taki sposób regulacji stałby w sprzeczności z konstytucyjną zasadą równości związków wyznaniowych¹⁵. Poza tym ustawa z 1997 roku stawiała im niełatwe do spełnienia formalne warunki rejestracji, jak chociażby wymóg określonej (piętnaście lat) długości istnienia struktur organizacji religijnej (co wykluczało część z nich działających już za czasów ZSRR, ale wtedy niezalegalizowanych) czy uzależnienie prawa do używania w nazwie przez scentralizowane organizacje religijne słów „Rosja” i „rosyjski” od co najmniej pięćdziesięcioletniej obecności na terenie FR. Na skutek protestów władze zdecydowały się tylko przedłużyć czas na dokonanie rejestracji¹⁶.

¹² J. Matwiejuk, *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych...*, s. 103.

¹³ Konstytucja Rossijskiej Federacji (prinjata na vsenarodnom gosolovanii 12 dekabnja 1993 g.) (s izmenenijami, odobrennymi v hode obščerossijskogo gosolovanija 1 ijulja 2020 g.), <http://www.kremlin.ru/acts/constitution> (dostęp: 25.08.2023).

¹⁴ Federal’nyj zakon ot 26.09.1997 g. № 125-FZ «O svobode sovesti i o religioznyh objedinenijah», <http://www.kremlin.ru/acts/bank/11523> (dostęp: 25.08.2023); J. Matwiejuk, *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych...*, s. 151.

¹⁵ J. Matwiejuk, *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych...*, s. 187.

¹⁶ A. Curanović, *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 116–117.

W poprawkach do konstytucji z 2020 roku, w dodanym art. 67¹ ust. 2, pojawia się odwołanie do Boga, a ściślej — do wiary w Niego przekazanej obecnie żyjącym obywatelom FR przez przodków¹⁷. Świadczyć to może o nowym zwrocie w polityce władzy chcącej w ten sposób w ustawie zasadniczej zawrzeć nowe założenia o charakterze ideowym i podkreślić wartości, którymi powinno się kierować w życiu społecznym i państwowym. W swoich działaniach rządzący zdają się kierować koncepcją rozdziału państwa od Cerkwi, ale nie Cerkwi od narodu. Dzięki kształtowaniu nowych, wyjątkowych realiów RKP mógł prowadzić działalność na sprzyjających zasadach, licząc również na przychyłność władzy.

Obecnie w Rosji prawosławie jest religią dominującą. Według badania przeprowadzonego w kwietniu 2023 roku przez Centrum Lewady (obecnie jeden z ostatnich niezależnych, niepaństwowych ośrodków badania opinii publicznej) i opublikowanego 2 czerwca 2023 roku na pytanie: „Czy przynależysz do grupy religijnej? Jeśli tak, to do której?” 72% respondentów odpowiedziało, że jest to prawosławie¹⁸. Na zadane w tym samym badaniu pytanie: „Czy uczęszczasz na nabożeństwa? Jeśli tak, to jak często?” odpowiedzi potwierdzającej regularne uczestnictwo (czyli jak nakazuje religia, co najmniej raz w tygodniu w niedzielę i we wszystkie święta kościelne) wyniosły 3%. Deklarujących obecność w cerkwi co najmniej raz w roku jest zaś około 56%. Odsetek osób odpowiadających w ten sposób, jak również podział społeczeństwa w badaniach Centrum Lewady kształtuje się w XXI wieku na tym samym poziomie. Według innych badań przeprowadzonych w 2012 roku przez organizację „Srieda” prawosławnych należących do RKP jest 41%, z czego 5% uczestniczy w życiu swojej społeczności (parafii) i tylko 4% z nich spowiada się raz w miesiącu i częściej¹⁹, co może świadczyć o tym, że według tego badania regularnie praktykujących prawosławnych chrześcijan w FR jest około 1,6–2% populacji. Co ciekawe, różnica w wyniku między mniej więcej 72% w badaniach Lewady a 41% „Sriedy” może wynikać z ujmowania w badaniu tej drugiej organizacji kategorii: „Wierzący bez przynależności religijnej” (25%), „Chrześcijanie bez wyznania” (4,1%), „Staroobrzędowcy” (<0,5%),

¹⁷ Ustawa Federacji Rosyjskiej o poprawce do Konstytucji Federacji Rosyjskiej. O udoskonaleniu regulacji poszczególnych problemów organizacji i funkcjonowania władzy publicznej, <http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2020/07/poprawki-do-konstytucji-rosja-bez-przypis%C3%B3w.pdf>, s. 2 (dostęp: 28.08.2023).

¹⁸ *Religioznye predstavlenija*, Levada Center, 2.06.2023, <https://www.levada.ru/en/2023/06/02/religious-beliefs/> (dostęp: 28.08.2023).

¹⁹ Issledovatel'skaja služba «Sreda», *ARENA: Atlas Religij i Nacional'nostej Rossijskoj Federacii*, <https://archive.org/details/sredablokpressm2/page/n17/mode/2up>, s. 18–20 (dostęp: 28.08.2023).

„Prawosławni poza Cerkwią” (1,5%). Może to wpisywać się w znane na zachodzie zjawisko tak zwanych chrześcijan kulturowych.

Poza tym ogólne rozbieżności między deklarującymi się jako prawosławni a deklarującymi się jako wierzący prawosławni są spowodowane latami silnej ateizacji i ideologizacji, które były prowadzone w czasach komunistycznych. Skutki laicyzacji widoczne są w postrzeganiu przez Rosjan granic obecności wspólnot wyznaniowych w życiu społecznym. W 2007 roku mniejszość mieszkańców Rosji popierała obecność religii w szkole. W 2006 roku nieliczni uznawali wpływ instytucji religijnych na kształtowanie postaw moralnych. Propozycje rozwiązań problemów społecznych nie cieszyły się największą popularnością. Według deklaracji z 2005 roku większość Rosjan była przywiązana do świeckości państwa i sprzeciwiała się klerykalizacji życia publicznego. Mimo to zarówno RKP, jak i sam patriarcha cieszyli się społecznym zaufaniem i szacunkiem w publicznych rankingach²⁰. Już w 2012 roku, w ramach „konserwatywnego zwrotu” w polityce władz rosyjskich, podjęto bezprecedensową decyzję o wprowadzeniu do programu edukacji obowiązkowego przedmiotu pod nazwą „Podstawy kultur religijnych i świeckiej etyki” (ros. Основы религиозных культур и светской этики). W jego ramach można wybrać moduł „Podstawy kultury prawosławnej” (do wyboru są jeszcze podstawy kultury innych „tradycyjnych” w rosyjskim rozumieniu religii, czyli islamu, buddyzmu, judaizmu, jak również nauczana jest świecka etyka). Decyzja ta była kompromisem między władzami państwowymi a RKP i można ją było odbierać jako krok w zacieśnianiu sojuszu tronu z ołtarzem. W zamierzeniu rządzących te zajęcia miały na celu kształtować świadomość własnej kulturowej tożsamości, tolerancyjne postawy i moralność młodzieży, a także odpowiadać za promowanie tradycyjnych wartości i państwowego patriotyzmu (szczególnie na zajęciach z kultury prawosławnej, na które według danych z roku szkolnego 2016/2017 uczęszczało 38,5% uczniów)²¹.

Trwałe skutki sowieckiej ateizacji są widoczne w podejściu Rosjan do zasad moralnych, które wynikają z nauki Cerkwi. Promowane wartości, takie jak ochrona życia, rodzina, zachowanie umiaru i trzeźwości, nie są traktowane restrykcyjnie. Świadczą o tym odsetek dokonywanych aborcji, jeden z wyższych na świecie odsetków przeprowadzanych rozwodów czy ilość spożywanego alkoholu *per capita* (również nierejestrowanego samogonu) i liczba zgonów spowodowanych przez to uzależnienie²². Co prawda, trzeba przyznać, że wskaźniki te w ostatnich latach zmieniają się na korzyść. O ile liczba rozwo-

²⁰ A. Curanović, *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 113–114.

²¹ E. A. Stepanova, *Religious education in Russia: Between methodological neutrality and theological partiality*, „Changing Societies & Personalities” 2, 2018, nr 3, s. 263–264.

²² K. Chawryło, *Sojusz ołtarza z tronem. Rosyjski Kościół Prawosławny a władza w Rosji*, przeł. I. Duchowicz, Warszawa 2015, s. 12–13.

dów na 1000 osób w ciągu ostatniej dekady dalej jest na wysokim poziomie w stosunku do reszty świata, powyżej 4²³ (według danych UN Statistics Division wskaźnik na poziomie powyżej 4 w latach 2017–2021 odnotowano tylko w Guamie²⁴), to w Rosji ilość spożywanego alkoholu *per capita* w ostatnich latach spadła i jest na podobnym (albo nawet niższym) poziomie co w Europie Zachodniej²⁵. Spadła znacząco również liczba dokonywanych aborcji — z 3,5 mln w 1992 roku do 411 tys. w 2021 roku — do poziomu średniej europejskiej²⁶. Jednakże nie jest to raczej związane z odrodzeniem się „gorliwej pobożności”, a z wychodzeniem z głębokiego kryzysu po upadku ZSRR.

Mimo powyższych statystyk, które świadczą o tym, że Rosjanie nie są bardzo pobożni i nie praktykują religijnie tak, jak nakazują im zasady wiary, są oni przywiązani do Cerkwi jako nieodłącznego elementu tradycyjnie rozumianej „rosyjskości”. Przypomina to sytuację znaną już z historii Imperium Rosyjskiego, gdzie kwestia przynależności do określonej konfesji oznaczała przynależność do konkretnej nacji (katolikiem zazwyczaj był Polak albo Litwin, luteraninem Niemiec, a prawosławnym „Wielkorus”, „Małorus” lub „Białorus”). Obecnie Federacja Rosyjska jest państwem z dominującą większością etnicznych Rosjan (około 72% mieszkańców według danych Ogólnorosyjskiego Spisu Ludności z lat 2020–2021)²⁷. Dziś dane dotyczące narodowości i konfesji poniekąd się pokrywają.

Prawosławie jest symbolem narodowym i elementem składowym samoidentyfikacji Rosjan, ważną częścią rosyjskiej kultury, przez to również żywotnym członem rosyjskiej państwowości, depozytariuszem tradycji, tradycyjnych wartości. Z powyższych powodów nie dziwi wykorzystanie prawosławia w polityce prowadzonej przez władze. Poprzez nawiązywanie do tradycji narodu rosyjskiego jako czynnika państwowotwórczego Cerkiew jest ważnym sojusznikiem władzy w budowaniu poczucia jedności i postaw patriotycznych w społeczeństwie. W rosyjskiej polityce historycznej prawosławie i jego tysiącletnie dziedzictwo świadczą o ciągłości istnienia państwa jako wspólnoty religijnej,

²³ W 2022 roku wskaźnik ten dla Rosji wynosił 4,7. Dane ze strony Federalnej Służby Statystyki Państwowej, <https://rosstat.gov.ru/folder/12781#> (dostęp: 28.08.2023).

²⁴ *Divorces and crude divorce rates by urban/rural residence: 2017–2021*, Un.org, <https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/products/dyb/documents/dyb2021/table25.pdf> (dostęp: 28.08.2023).

²⁵ W 2019 roku wskaźnik ten dla Europy Zachodniej wyniósł 11,46 l, a dla Rosji 10,42 l. Dane ze strony WHO: [https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/total-\(recorded-unrecorded\)-alcohol-per-capita-\(15-\)-consumption](https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/total-(recorded-unrecorded)-alcohol-per-capita-(15-)-consumption) (dostęp: 25.08.2023).

²⁶ Dane ze strony: <https://tochno.st/materials/za-dva-goda-minzdrav-predotvratil-pochti-100-tysyach-abortov-zhenshchin-otgovarivayut-ot-preryvaniya-beremennosti-s-pomoshchyu-spetsialnykh-metodichesk-no-demografii-eto-ne-pomozhet-i-vot-pochemu> (dostęp: 25.08.2023).

²⁷ Dane ze strony Federalnej Służby Statystyki Państwowej: https://rosstat.gov.ru/vpn/2020/Tom5_Nacionalnyj_sostav_i_vladienie_yazykami (dostęp: 25.08.2023).

kulturalnej i językowej, opartej na tradycyjnych chrześcijańskich wartościach. Elementem tej narracji jest także przekonanie o wyjątkowości narodu rosyjskiego, jego dziejowej misji i mocarstwowych ambicjach. Wyrazem tego jest głoszona ustami dostojników podbudowana teologicznie koncepcja tak zwanego trójjedynego narodu ruskiego. RKP prowadzi retorykę uzasadniającą istnienie autorytarnego systemu władzy, jak również prowadzone przez nią przedsięwzięcia. Obie strony czerpią obopólne korzyści z tego układu. Władza uzyskuje legitymizację oraz dobry wizerunek w oczach narodu, a Cerkiew czołową pozycję pośród wszystkich związków wyznaniowych, korzyści materialne w postaci majątku, jak i wpływy w społeczeństwie — dostęp do różnych grup i instytucji społecznych²⁸.

W rosyjskich realiach politycznych pewną rolę zdają się odgrywać osobiste kontakty i relacje między funkcjonariuszami państwowymi a przedstawicielami RKP. Tego rodzaju powiązania, znane przecież nie tylko w Rosji, mają długą historyczną tradycję. Dla przedstawicieli władzy duchowni pełnili i pełnią funkcję zauszników, spowiedników, autorytetów, dawców idei czy szarych eminencji. Jednym z bardziej znanych przedstawicieli Cerkwi, którzy utrzymują kontakty z władzą, jest metropolita pskowski i porchowski Tichon (Szewkunow). Stał się rozpoznawalny w latach dziewięćdziesiątych jako „srogi batiuszka” — przedstawiciel konserwatywnego prawosławia, atrakcyjny dla ludzi, zwłaszcza neofitów, poszukujących „prawdziwej wiary” na fali wypełniania światopoglądowej pustki po upadku Związku Sowieckiego. Ojciec Tichon wyróżniał się jednak formułowaniem ideologicznego programu dla swoich zwolenników, popularnością i umiejętnością przyciągania wiernych oraz pośredniczeniem w dialogu między władzą a Cerkwią. W przestrzeni publicznej obecny jest również jako pomysłodawca i realizator projektów kulturalnych związanych z historią, umacniających „patriotyczną” narrację historyczną, zgodną z państwową propagandą. Pojawiały się również plotki, że to Tichon jest spowiednikiem i duchowym opiekunem prezydenta Władimira Władimirowicza Putina. W prawosławiu istotną rolę odgrywa również instytucja starców — mnichów-mędrców, często też mistyków — którzy w Rosji kojarzeni są przede wszystkim z pustelnią Optyńską. W postsowieckiej rzeczywistości spotkania funkcjonariuszy państwowych z przedstawicielami tego środowiska w większości przypadków noszą znamiona działań PR-owskich, mających podnieść autorytet władz w oczach opinii publicznej. Wypowiedzi samych starców, takich jak Ilij (Nozdrin), wyrażających konserwatywne, monarchistyczne, antysowieckie, antyliberalne i antyrewolucyjne poglądy, mogą także służyć władzy w budowaniu dla siebie ideologicznej

---

²⁸ G. Dutkiewicz, K. Szydywar-Grabowska, *Religia w polityce Rosji w latach 1991–2020. Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Religioznawczy” 2023, nr 1, s. 196.

podpory i legitymizacji w obliczu protestów społecznych (jak na przykład w 2011 roku). Kontakty z ważnymi ośrodkami monastycznymi, jak Właam, również mają znaczenie w polityce wizerunkowej władz. Prezydent FR wiele razy odwiedzał monastyr i zachwycał się działalnością mnichów prowadzoną w duchu tradycjonalistycznego prawosławia. Kontakty między władzą a Cerkwią są raczej wykorzystywane przez tę pierwszą w sposób pragmatyczny w projekcie konserwatywnym Kremla. Pomimo kilku decyzji ideologicznych (na przykład dotyczących zakazu „propagandy” LGBT wśród dzieci i karania obrazy uczuć religijnych) głosy środowisk prawosławnych w innych sprawach, w których stały w sprzeczności ze stanowiskiem władz, były ignorowane, a interes władzy świeckiej pozostał dominujący²⁹.

Koegzystencja władzy państwowej i władzy duchownej odbywa się w znany już schemacie sojuszu ołtarza z tronem, uzasadnianym teologiczną koncepcją „symfonii” — z greckiego *συμφωνία* (*symphōnía*), czyli harmonijne współbrzmienie³⁰ — wywodzącą się z bizantyńskiej spuścizny odziedziczonej przez Ruś. W Cesarstwie Bizantyńskim władza świecka i władza duchowna miały pozostawać do siebie w relacji takiej jak ciało i dusza, tworząc nierozdzielalną jedność, w której oba elementy są sobie nawzajem potrzebne, by całość mogła funkcjonować. Koegzystencja w formie diarchii w praktyce odbywała się z faktyczną przewagą po stronie *basileusa* — namiestnika Boga na ziemi, mającego budować ziemski obraz Królestwa Bożego. W Bizancjum idea „symfonii” pozostała konceptem nieco oddalonym od realiów, w których patriarchowie zostali zdominowani przez cesarzy mających ogromny wpływ na Kościół, traktujących *ius sacrum* jako część *ius publicum*. Daleki od ideału był również stan, w którym „Boży namiestnik” w chrześcijańskim państwie, zgodnie z żywą rzymską tradycją, był obierany przez lud przy silnym poparciu wojska³¹.

W interpretacji RKP zaprezentowanej w dokumencie z 2000 roku *Основы социальной концепции Русской православной церкви* (pol. Podstawy nauki społecznej Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego) na Rusi „symfonia” była bliższa teologicznemu ideałowi aż do czasów Piotra Wielkiego, który wprowadził cywilny zarząd nad Cerkwią. Tradycyjną formę tej idei w realiach XXI

²⁹ A. Makarkin, *Prezident Rossijskoj Federacii, Russkaja pravoslavnaja cerkov' i problema duhovnogo avtoriteta*, „Neprikosnovennyj zapas” 2020, nr 1, <https://magazines.gorky.media/nz/2020/1/prezident-rossijskoj-federaczii-russkaya-pravoslavnaya-czerkov-i-problema-duhovnogo-avtoriteta.html> (dostęp: 6.09.2023).

³⁰ Za Wikisłownikiem, <https://pl.wiktionary.org/wiki/symfonia> (dostęp: 4.09.2023).

³¹ M. Antonov, *Church-state symphonia: Its historical development and its applications by the Russian Orthodox Church*, „Journal of Law and Religion” 35, 2020, nr 3, s. 477–480; A. Chryń, *Zasada symfonii — relacja Kościoła i państwa w prawosławiu*, „Studia Warmińskie” 40, 2003, s. 129–132; A. Curanović, *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, s. 23–25.

wieku uznano za historyczną, lecz zaprezentowano nowe podejście w kwestii rozdziału Kościoła od państwa. Według stanowiska RKP władza świecka i władza duchowna nie powinny ingerować nawzajem w swoje sprawy, ale prowadzić dialog, który pozwoliłby wypracować najlepsze rozwiązania dla społeczeństwa, żeby budować jego rozwój, kierując się dobrem i prawdą. Autorzy Podstaw nauki społecznej RKP twierdzą, że ograniczanie zła i szerzenie dobra tworzą moralny sens istnienia państwa. Ogólne stanowisko RKP można by określić jako postulowanie rozdziału Cerkwi od władzy, ale nie od społeczeństwa³². Odkąd patriarszy tron objął Cyryl, „symfonia” zaczęła coraz głośniejsze wybrzmiewać w przestrzeni publicznej, łamiąc konstytucyjną zasadę świeckości państwa, zmieniając dotychczasowy kurs zapoczątkowany przez patriarchę Aleksego. W 2018 roku premier Dmitrij Anatoljewicz Miedwiediew, składając patriarsze Cyrylowi życzenia z okazji dziewiętej rocznicy intronizacji, określił relację między RKP a władzami FR jako ustanowioną symfonię władz i wyraził aprobatę dla tego stanu, co było wypowiedzią bezprecedensową funkcjonariusza państwowego w rosyjskich postsowieckich realiach politycznych³³. Strona cerkiewna również łamie konstytucyjną zasadę świeckości państwa, sugerując poparcie dla konkretnego polityka, czego przykładem mogłaby być wypowiedź patriarchy Cyryla z okazji siedemdziesiątych urodzin Władimira Władimirowicza Putina, w której jego długoletnie rządy określił on mianem „cudu boskiego” i wezwał kler oraz wiernych do modlitwy za prezydenckie zdrowie³⁴.

W nowych okolicznościach RKP nie chce zostać „ideologiczną duszą” dla „państwowego ciała”, dlatego też nie zamierza przybierać historycznych kostiumów — roli, jakie Cerkiew odgrywała w Bizancjum, na Rusi czy pod carskimi rządami. Patriarchat Moskiewski i rosyjskie przywództwo nie mogą również zupełnie ignorować konstytucyjnych przepisów o świeckości państwa. „Symfonia” została niejako zredefiniowana i zaadaptowana na nowo w sojuszu powstałym ze wspólnoty poglądów (obie strony są antyliberalne i mają nacjonalistyczne przekonanie o wyjątkowym miejscu „rosyjskości” w świecie), w którym Cerkiew zapewnia władzy legitymizację, a w zamian otrzymuje

³² D. Janowiec, *Dialog Cerkwi z państwem w nauce społecznej Patriarchatu Moskiewskiego*, „Politeja” 26, 2013, nr 4, s. 306–313; M. Antonov, *Church–state symphonia*, s. 488–491.

³³ A. Krasikow, *Nowa symfonia tronu i ołtarza. Rosyjskie prawosławie według patriarchy Cyryla*, „Więź” 2014, nr 4, s. 144–145; A. Ponomariov, *In the spirit of symphony: On Russian Orthodox Church’s refinement of secular legal standards in the Russian Federation*, „Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society” 2021, nr 7, s. 237–238.

³⁴ J. Stępień, *Pomiędzy tradycją a regulacją prawną — analiza stosunku Prezydenta Federacji Rosyjskiej do Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w latach 2012–2022*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia iuridica” 2023, nr 104, s. 186–187.

polityczne poparcie³⁵. Przymierze tronu i ołtarza obowiązuje nie tylko w sprawach wewnętrznych, lecz także na arenie międzynarodowej w prowadzonej przez Federację Rosyjską polityce zagranicznej.

Prawosławie w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej

Po 70 latach niebytu, w latach dziewięćdziesiątych religia ponownie pojawiła się w sferze publicznej i powróciła do powszechnej świadomości społecznej. Geopolityczne „trzęsienie ziemi”, jakim był rozpad ZSRR, spowodowało wzrost społecznego zwątpienia i kryzys tożsamości, czego wyrazem były przepisy nowej rosyjskiej konstytucji z 1993 roku o świeckości państwa, równości związków wyznaniowych i nieuprzywilejowywaniu żadnego wyznania jako państwowego. Wraz ze stabilizowaniem się sytuacji zaczęto wyrażać poparcie dla uznania znaczenia i roli Cerkwi oraz jej dziedzictwa, czego przykładem mogą być słowa Aleksandra Isajewicza Sołżenicyna:

Cerkiew prawosławna powinna zająć godne miejsce w życiu publicznym Rosji, nie dopuszczając do profanacji swoich obrzędów. I nie powinna wdawać się w konflikty z innymi tradycyjnymi w Rosji religiami: znaczeniem swojej roli i siłą nie przekraczać granicy, za którą mogłyby nastąpić pęknięcia zagrażające integralności wielowyznaniowego i wielonarodowego kraju³⁶.

W tym odbywającym się w pierwszej dekadzie istnienia Federacji Rosyjskiej procesie doszło do odnowienia tradycyjnej funkcji prawosławia jako czynnika wzmacniającego jedność i poczucie tożsamości narodowej. Aleksander Władimirowicz Lipatow — historyk, sławista, polonista, znawca rosyjskiej kultury — stwierdził, że prawosławie pełni w Rosji funkcję symboliczną, jest ideologicznym filarem rosyjskiej państwowości³⁷. W ten sposób historia poniekąd zatoczyła koło, ponieważ prawosławie znowu stało się jedną z podópór ideologii państwowej, jak za czasów Imperium Rosyjskiego, kiedy nieoficjalnie obowiązywała tak zwana trójjedyna formuła Siergieja Siemionowicza Uwarowa, brzmiąca: православие, самодержавие, народность (pol. prawosławie, samodzierżawie, ludowość).

Wzrost znaczenia prawosławia spowodował zainteresowanie się nim przez władzę, która chciała wykorzystać je w swoim nowym projekcie politycznym, tworzonym od momentu przejścia rządów przez Władimira Władimirowicza

³⁵ M. Antonov, *The varieties of symphonia and the state—church relations in Russia*, „Oxford Journal of Law and Religion” 9, 2020, nr 3, s. 567–568.

³⁶ A. Sołżenicyn, *Rosja w zapaści*, przeł. J. Zychowicz, Warszawa 1999, s. 118.

³⁷ A. Lipatow, *Rosja dzisiaj. Między przeszłością a teraźniejszością*, Toruń 2007, s. 87.

Putina³⁸. Wejście w nieformalny sojusz z RKP mogło świadczyć o chęci powrotu do tradycji imperialnej, chociażby w warstwie symbolicznej. Zorientowanie się na prawosławie, jego dziedzictwo i tradycyjne wartości mogło również być krokiem, który miały świadczyć o przyjęciu myślenia o Rosji w kategoriach odrębnej, oddzielonej od zachodu „rosyjskiej cywilizcji”. Stosowanie antyzachodniej narracji wynikającej z silnie antyzachodniego charakteru Cerkwi (wywodzącego się z tradycyjnego antyłacińskiego nastawienia) w optyce władz jest atutem jednoczącym, działającym na zasadzie syndromu obłożonej twierdzy. Świadczą o tym wprowadzone po upadku komunizmu obchody święta Dnia Jedności Narodowej (4 listopada) — zamiennika bolszewickiej rocznicy Wielkiej Rewolucji Październikowej (7 listopada). Nowe święto państwowe upamiętnia wyzwolenie Moskwy spod polsko-litewskiej okupacji w 1612 roku, ma więc charakter antyłaciński i antyzachodni oraz potencjał do budowania tożsamości narodowej. Dodatkowo tego dnia (4 listopada / 22 października starożytnego stylu) Cerkiew wspomina Kazańską Ikonę Matki Bożej, która w wydarzeniach okresu wielkiej smuty dawała Rosjanom duchowe oparcie i której wstawiennictwu przypisuje się uratowanie Carstwa Rosyjskiego przed upadkiem.

Potencjał jednoczenia, jaki ma RKP, nie ogranicza się tylko do sfery wewnętrznej. Cerkiew Patriarchatu Moskiewskiego ma swój szczególny charakter nie tylko jako ponadpaństwowa organizacja kościelna. Jest także strukturą do pewnego stopnia reprezentującą państwo rosyjskie. RKP jest podmiotem transnarodowym, rozwijającym własne kontakty dyplomatyczne. Cerkiew ma instrumenty, takie jak Wydział Zewnętrznych Stosunków Cerkiewnych Patriarchatu Moskiewskiego (pełniący funkcję cerkiewnego MSZ), które pozwalają jej skutecznie prowadzić działania na arenie międzynarodowej zarówno w interesie własnym, jak i Federacji Rosyjskiej³⁹. Aparat władzy dostrzega w Cerkwi środek przywracania Moskwie rozbitego, dawnego świata imperialnego w krajach tak zwanej bliskiej zagranicy (w większości należących do Wspólnoty Niepodległych Państw), zwłaszcza tam, gdzie prawosławie jest religią dominującą lub odsetek ludności prawosławnej jest znaczący. Wspólnota interesów instytucji państwowych i kościelnych opierająca się na zwiększaniu swoich wpływów na tym obszarze jest podstawą współpracy, co z przyczyn oczywistych skłania oba ośrodki władzy do jej zacieśniania. Z racji wyżej przytoczonych tradycyjnych kulturowych związków między „rosyjskością” a prawosławiem Cerkiew w państwach byłego ZSRR pełni funkcję jednoczyciela rosyjskojęzycznej diaspory — nośnika kultury, tradycji, często też wspólnoty wiary, zwłaszcza w dawnych republikach położonych w Europie Wschodniej.

³⁸ W. Rodkiewicz, J. Rogoża, *Potiomkinowski konserwatyzm. Ideologiczne narzędzie Kremła*, Warszawa 2015, s. 12–13.

³⁹ Zakładka o Wydziale Zewnętrznych Stosunków Cerkiewnych Patriarchatu Moskiewskiego na oficjalnej stronie RKP, <http://www.patriarchia.ru/db/text/52719.html> (dostęp: 25.08.2023).

RKP prowadzi na tych terenach działalność kulturalną i edukacyjną skupioną wokół swoich parafii. We współpracy z rządową agencją MSZ Rossostrudnicze-
stwo (pełna nazwa: Federalna Agencja ds. Wspólnoty Niepodległych Państw,
Rodaków Mieszkających za Granicą i Międzynarodowej Współpracy Huma-
nitarnej) również organizuje wspólne inicjatywy. Wszystkie te działania noszą
znamiona oddziaływania na zasadzie *soft power*⁴⁰.

Traktowanie sfery poradzieckiej jako swojej nienaruszalnej strefy wpły-
wów doprowadziło do nadania jej szczególnego znaczenia, o czym świadczą
wydawane co kilka lat przez rosyjski MSZ dokumenty — Założenia polityki
zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Już od 1993 roku rosyjscy funkcjonariusze
państwowi podkreślają swoje zainteresowanie strefą, do której wysuwają ros-
zczenia. Wszystko to podbudowane ideologicznymi przekonaniem o wyjątko-
wości rosyjskiego kręgu kulturowego opartego na wspólnej tożsamości będą-
cej kombinacją, na którą składają się unikatowe dziedzictwo historii państwa,
języka, kultury, wartości wraz z tradycją i rolą Cerkwi, złożyło się na koncepcję
русского мира (pol. rosyjskiego świata). Materializacją tej idei jest fundacja
„Russkij mir” — państwowa organizacja pozarządowa założona przez rosyj-
ski MSZ i MEiN⁴¹. Zajmuje się ona wypełnianiem na obszarze poradzieckim
zadań związanych z dyplomacją publiczną. Wymyślony przez władzę „russkij
mir”, zwłaszcza w stosunkach z Białorusią i Ukrainą, uzupełnia się z głośno-
nym przez Cerkiew konceptem „Świętej Rusi” i „trójjedynego narodu ruskiego”
zbudowanego na podobieństwo Trójcy Świętej⁴².

Dwa miesiące przed oficjalnym rozpadem ZSRR, w październiku 1991
roku, Święty Synod RKP stworzył formułę „kilka państw — jeden patriar-
chat”, podkreślając w ten sposób swój priorytet utrzymania jedności terytorium
kanonicznego. W miarę rozwoju sytuacji politycznej poprzedzającej ostatecz-
ny rozpad ZSRR RKP kierowany swoją ideą prewencyjnie przyznał pewną
autonomię lokalnym cerkwiom skłonny do schizm, co skutkowało powsta-
niem egzarchatów na Białorusi, Ukrainie, Łotwie, Estonii i w Mołdawii. Jed-
nak zwiększenie swobód organizacji kościelnych w dawnych republikach nie
powstrzymała tendencji secesyjnych wewnątrz Patriarchatu Moskiewskiego.
Egzarchat ukraiński z metropolitą kijowskim Filaretem na czele domagał się
większej niezależności i ostatecznie doszło do podziału, w wyniku którego
powstał Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego, co spowo-
dowało napięcia z Patriarchatem Moskiewskim. W podobny sposób powstał
Estoński Apostolski Kościół Prawosławny, gdzie przyznana autonomia tak-
że doprowadziła do lokalnej schizmy i istnienia równoległe dwóch struktur.

⁴⁰ K. Chawryło, *Sojusz ołtarza z tronem*, s. 29.

⁴¹ Oficjalna strona fundacji „Russkij Mir”, <https://ruskiymir.ru/fund/> (dostęp: 25.08.2023).

⁴² J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Warsza-
wa 2017, s. 41 n.

Z kolei na terenie Mołdawii oprócz Patriarchatu Moskiewskiego obecny jest konkurencyjny Patriarchat Rumuński. We wszystkich tych trzech przypadkach rywalizacje między „lokalnymi” Cerkwiami a Patriarchatem Moskiewskim wpisują się w krajowe spory polityczne między frakcjami „patriotycznymi” a prorosyjskimi i są wykorzystywane w walce politycznej⁴³. Co ciekawe, walka o „rząd dusz” na terytorium uważanym przez RKP za swoje ma również wymiar rywalizacji o przywództwo w świecie prawosławia z Ekumenicznym Patriarchatem Konstantynopolińskim, któremu kanonicznie podporządkowany jest Estoński Apostolski Kościół Prawosławny, a Rumuński Kościół Prawosławny i Kościół Prawosławny Ukrainy uzyskały z jego rąk autokefalię (odpowiednio w 1885 i w 2019 roku).

Źródeł konfliktu można upatrywać w długotrwałej rywalizacji między dwoma głównymi tradycjami istniejącymi w prawosławiu — grecką i słowiańską. Mimo że rosyjski Kościół jest większy liczebnie (nawet po oddzieleniu się struktur na Ukrainie), to Konstantynopol ma argumenty kanoniczne na swoją korzyść. Spory dotyczą przede wszystkim hierarchii w prawosławnym świecie oraz jurysdykcji nad kwestionowanymi obszarami. Oba patriarchaty konkurują także o rolę rozjemcy w zatargach między mniejszymi „prawosławnymi braćmi” i reprezentanta prawosławia na arenie międzynarodowej. Zwłaszcza Konstantynopol stara się pokazać jako otwarty i postępowy, w odróżnieniu od RKP, który często jest widziany jako bardziej tradycyjny. Patriarchat Moskiewski w tej rywalizacji w przeciwieństwie do swojego konkurenta ma silne poparcie świeckiej dyplomacji, która relacje z innymi państwami — braćmi w wierze — kształtuje jako przedłużenie panujących stosunków kościelnych. Wysuwanie przez Federację Rosyjską swojej Cerkwi w roli głowy chrześcijaństwa wschodniego („papieża prawosławia”) może mieć na celu kształtowanie „słowiańsko-prawosławnego bieguna” w wizji wielobiegunowego ładu międzynarodowego⁴⁴.

RKP aktywnie działa również poza „bliską zagranicą”, także poza obszarem, gdzie znajdują się znaczące grupy prawosławnych. Chodzi tu głównie o państwa określane w rosyjskiej nomenklaturze mianem tak zwanego kolektywnego Zachodu. Symbolicznym wydarzeniem było zjednoczenie Cerkwi Patriarchatu Moskiewskiego i Całej Rusi z Rosyjskim Kościoła Prawosławnego poza granicami Rosji 19 maja 2007 roku. Ta druga struktura kościelna, mająca tradycyjny, monarchistyczny charakter, powstała po przewrocie bolszewickim w 1917 roku i działała pośród emigrantów z byłego Imperium Rosyjskiego w kontrze do Patriarchatu Moskiewskiego jako znajdującego się pod dyktandem

⁴³ A. Curanović, *The attitude of the Moscow Patriarchate towards other Orthodox churches*, „Religion, State & Society” 35, 2007, nr 4, s. 303–306.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 306–309.

bolszewickim. Podpisanie deklaracji zjednoczeniowej przez patriarchę Aleksego II i metropolitę Ławra było nie tylko symbolem zjednoczenia rosyjskiego społeczeństwa po burzliwych wydarzeniach XX wieku, lecz także początkiem wzrostu wpływów na Zachodzie RKP, który przejął tamtejsze struktury cerkiewne. W krajach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej prowadzi głównie działalność kulturalną, promując pozytywny wizerunek prawosławia i Rosji, prezentując je jako część rosyjskiego „projektu konserwatywnego” głoszonego w kontrze do wartości „zgniłego Zachodu”. Jest on szczególnie atrakcyjny dla europejskich ugrupowań konserwatywnych i eurosceptycznych⁴⁵. Budowanie w ten sposób rosyjskiego *soft power* z powodów oczywistych było skuteczne i odnosiło większe sukcesy do 24 lutego 2022 roku.

W ostatnich dwóch dekadach RKP był również aktywny w dialogu z innymi wyznaniemiami chrześcijańskimi. Watykan, będący niezależnym podmiotem prowadzącym własną politykę zagraniczną, jest dla Cerkwi potencjalnie cennym sojusznikiem w promowaniu konserwatywnych wartości. Jednakże działalność Kościoła katolickiego prowadzona od upadku komunizmu na obszarze byłego ZSRR traktowana jest jako naruszenie terytorium kanonicznego RKP i uprawianie prozelityzmu⁴⁶. Na „wspólnym froncie walki ideologicznej” Patriarchat Moskiewski wraz z watykańskimi dykasteriami organizował konferencje, na których poruszane były tematy postrzegane przez oba Kościoły jako problemy dzisiejszego świata: postępująca sekularyzacja, podważanie tradycyjnego modelu rodziny, kryzys tradycyjnych wartości, obrona życia ludzkiego na każdym jego etapie⁴⁷. Obecnie po rozpoczęciu rosyjskiej inwazji na Ukrainę próbowano na podstawie istniejących relacji dyplomatycznych między Patriarchatem Moskiewskim a Kościołem katolickim zaaranżować spotkanie głów obu Kościołów, w czym upatrywano szanse na załagodzenie konfliktu. Jak dotąd (28 sierpnia 2023 roku) od początku wojny do tego nie doszło, a międzykościelny kanał dyplomatyczny stracił na znaczeniu między innymi z powodu kontrowersyjnych wypowiedzi papieża Franciszka o „szczekaniu NATO u drzwi Rosji” (wł. *l'abbaiare della Nato alla porta della Russia*)⁴⁸.

Konserwatywnym sojusznikiem Cerkwi również wydają się niektórzy przedstawiciele świata islamu. Ten kierunek w relacjach zagranicznych łączy

⁴⁵ W. Rodkiewicz, J. Rogoża, *Potiomkinowski konserwatyzm*, s. 19–20.

⁴⁶ A. Curanović, *Czynnik religijny...*, s. 305 n.

⁴⁷ Przykładem takich działań może być konferencja pod hasłem „Prawosławni i katolicy razem w obronie rodziny”, która odbyła się w Rzymie 13 listopada 2013 roku, <https://mospat.ru/en/news/52040/> (dostęp: 28.08.2023).

⁴⁸ L. Fontana, *Intervista a Papa Francesco: «Putin non si ferma, voglio incontrarlo a Mosca. Ora non vado a Kiev»*, „Corriere della Serra”, 3.05.2022, https://www.corriere.it/cronache/22_maggio_03/intervista-papa-francesco-putin-694c35f0-ca57-11ec-829f-386f144a5eff.shtml (dostęp: 25.08.2023).

się z kremłowskimi postulatami budowania wielobiegunowego świata przełamującego dotychczasową *Pax Americana*. Jednym z rosyjskich sojuszników w realizacji tego celu jest Teheran. Na tym kierunku prowadzonej przez FR dyplomacji działania MSZ i RKP sprawiają wrażenie komplementarnych, a nawet świecka dyplomacja ustami Siergieja Wiktorowicza Ławrowa przyznała, że cerkiewna działa skuteczniej. Ważnym elementem w budowaniu wzajemnych dobrych relacji było powołanie w 1997 roku Komisji „Islam–Prawosławie”. Instytucja ta jest nie tylko miejscem prowadzenia negocjacji między Rosją a Iranem, lecz także przykładem realizacji inicjatywy byłego irańskiego prezydenta Mohammada Chatamiego — „dialogu cywilizacji”. Cerkiew w tej międzycywilizacyjnej debacie zajmuje wyjątkową pozycję. Jako jedyny Kościół chrześcijański utrzymuje bliskie relacje z ajatollahami, ukazuje Rosję na arenie międzynarodowej jako kraj przyjazny muzułmanom, w którym również w długoletniej atmosferze tolerancji i pokojowej koegzystencji żyją wyznawcy Allaha. Rosyjskie zabiegi wizerunkowe poskutkowały uzyskaniem statusu obserwatora przy Organizacji Konferencji Islamskich (obecnie Organizacji Współpracy Islamskiej) w 2005 roku. Ten wizerunek ma uzasadniać rosyjską pozycję lidera w istotnej dla światowego bezpieczeństwa międzycywilizacyjnej debacie. W tej roli, wypracowanej także cerkiewnymi siłami, FR może występować jako pośrednik między Wschodem a Zachodem, z jednej strony łagodzący islamski radykalizm, a z drugiej przeciwstawiający się zbytnim antyislamskim inklinacjom⁴⁹.

Podsumowanie

Od czasu upadku ZSRR pozycja religii w Rosji zmieniła się. W okresie sowieckim religia była tłumiona, a związki wyznaniowe, w tym najliczniejsza Cerkiew — poddawane prześladowaniom. Od pamiętnych obchodów tysiąclecia chrztu Rusi w 1988 roku, które można nazwać punktem zwrotnym, nastąpiło otwarcie na dialog między władzami a RKP i symboliczne zawiązanie współpracy zwiastującej nowe czasy. Dowodem na reset w relacjach stała się uprzywilejowująca prawosławie ustawa „O wolności sumienia i zjednoczeniach religijnych” 1997 roku.

Obecnie prawosławie jest dominującą religią w Rosji. Cerkiew odgrywa istotną rolę w wypełnianiu ideologicznej pustki po okresie komunizmu. Prawosławie stało się ważnym elementem budującym jedność Rosjan, przywracającym ich tożsamość i poczucie wręcz cywilizacyjnej odrębności z bardzo silnym

---

⁴⁹ A. Curanović, *Czynnik religijny...*, s. 293–294; A. Curanović, *Religia jako czynnik soft power Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Religia a współczesne stosunki międzynarodowe*, red. B. Bednarczyk, Z. Pasek, P. Stawiński, Kraków 2010, s. 200–203.

anty Zachodnim wydzwiękiem. Warto zauważyć, że choć Rosjanie deklarują się jako prawosławni, to praktyka religijna jest ograniczona, a wpływ ateizacji i ideologizacji z czasów sowieckich nadal jest widoczny w ich postawach i opiniach. Z Cerkwią i jej dziedzictwem identyfikują się jako istotnym elementem swojej tożsamości, świadczącym o ciągłości istnienia wspólnoty, legitymizującym autokratyczny system władzy i predysponującym do mocarstwowej wielkości. Wszystko to dzięki nowo zaaranżowanej „symfonii” władz, w której RKP i jego przedstawiciele są moralnym autorytetem i konserwatywną, ideologiczną podporą, pragmatycznie wykorzystywaną w polityce prowadzonej przez funkcjonariuszy państwowych.

Sojusz ołtarza z tronem obowiązuje zarówno wewnątrz, jak i w prowadzonej przez państwo rosyjskie polityce zagranicznej. Patriarchat Moskiewski, odwołując się do argumentów historycznych i językowych, uzasadnia rosyjskie roszczenia do sfery poradzieckiej. Promowana wspólnie z instytucjami państwowymi koncepcja „ruskiego świata” odzwierciedla dążenia do utrzymania wpływów Rosji na tym obszarze poprzez kulturalne, edukacyjne i dyplomatyczne działania skutecznie budujące rosyjską *soft power* aż do czasu pełnoskalowej inwazji na Ukrainę w 2022 roku.

Na arenie międzynarodowej Patriarchat Moskiewski w ramach kremlowskiego projektu konserwatywnego jest narzędziem do krzewienia i obrony „zdrowych tradycyjnych wartości” w starciu ideologicznym ze „zgniłym zachodem”. W tych działaniach RKP i Rosja przyciągają do siebie sojuszników: inne wyznania chrześcijańskie i konserwatywne ugrupowania na Zachodzie.

Cerkiew prawosławna wspomaga również władze Federacji Rosyjskiej w ich dążeniach do realizacji idei wielobiegunowego świata i złamania dominacji *Pax Americana*. W tym celu Patriarchat Moskiewski dąży do uzyskania statusu lidera w świecie prawosławia, by na arenie międzynarodowej móc występować jako przedstawiciel jednej z obecnych i konkurujących ze sobą na świecie cywilizacji. W budowie międzycywilizacyjnego dialogu Cerkiew najsukuteczniej współpracuje ze światem islamu, zwłaszcza z Iranem. Podkreśla, że Rosja dąży do budowania swojego wizerunku jako państwa przyjaznego muzułmanom, co może pomóc w umocnieniu jej pozycji w międzynarodowej debacie międzykulturowej, jako pośredniczki między Orientem a Okcydentem.

Bibliografia

- Antonov M., *Church–state symphonia: Its historical development and its applications by the Russian Orthodox Church*, „Journal of Law and Religion” 35, 2020, nr 3, s. 474–493.
- Antonov M., *The varieties of symphonia and the state–church relations in Russia*, „Oxford Journal of Law and Religion” 9, 2020, nr 3, s. 552–570.

- Byś J., *Normalizacja sytuacji prawnej związków wyznaniowych w federacji rosyjskiej w oparciu o ustawę RRFSR o wolności wyznań z 25 października 1990 roku*, „Prawo Kanoniczne” 47, 2004, nr 1–2, s. 241–267.
- Chawryło K., *Sojusz ołtarza z tronem. Rosyjski Kościół Prawosławny a władza w Rosji*, przeł. I. Duchowicz, Warszawa 2015.
- Chryń A., *Zasada symfonii — relacja Kościoła i państwa w prawosławiu*, „Studia Warmińskie” 40, 2003, s. 129–140.
- Curanović A., *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2010.
- Curanović A., *Religia jako czynnik soft power Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Religia a współczesne stosunki międzynarodowe*, red. B. Bednarczyk, Z. Pasek, P. Stawiński, Kraków 2010, s. 195–206.
- Curanović A., *The attitude of the Moscow Patriarchate towards other Orthodox churches*, „Religion, State & Society” 35, 2007, nr 4, s. 301–318.
- Darczewska J., Żochowski P., *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Warszawa 2017.
- Dutkiewicz G., Szzydwar-Grabowska K., *Religia w polityce Rosji w latach 1991–2020. Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Religioznawczy” 2023, nr 1, s. 191–201.
- Fontana L., *Intervista a Papa Francesco: «Putin non si ferma, voglio incontrarlo a Mosca. Ora non vado a Kiev»*, „Corriere della Serra”, 3.05.2022, https://www.corriere.it/cronache/22_maggio_03/intervista-papa-francesco-putin-694c35f0-ca57-11ec-829f-386f144a5eff.shtml.
- Janowiec D., *Dialog Cerkwi z państwem w nauce społecznej Patriarchatu Moskiewskiego*, „Politeja” 26, 2013, nr 4, s. 303–321.
- Krasikow A., *Nowa symfonia tronu i ołtarza. Rosyjskie prawosławie według patriarchy Cyryla*, „Więź” 2014, nr 4, s. 138–149.
- Lipatow A., *Rosja dzisiejsza. Między przeszłością a teraźniejszością*, Toruń 2007.
- Makarın A., *Prezident Rossijskoj Federacii, Russkaja pravoslavnaja cerkov' i problema duhovnogo avtoriteta*, „Neprikosnovennyj zapas” 2020, nr 1, <https://magazines.gorky.media/nz/2020/1/prezident-rossijskoj-federacii-russkaya-pravoslavnaya-czerkov-i-problema-duhovnogo-avtoriteta.html>.
- Matwiejuk J., *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej*, Białystok 2016.
- Ponomariov A., *In the spirit of symphony: On Russian Orthodox Church's refinement of secular legal standards in the Russian Federation*, „Interdisciplinary Journal for Religion and Transformation in Contemporary Society” 2021, nr 7, s. 234–260.
- Rodkiewicz W., Rogoża J., *Potiomkinowski konserwatyzm. Ideologiczne narzędzie Kremla*, Warszawa 2015.
- Sobczak J., *Wpływ Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej na politykę międzynarodową Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Z badań nad historią i współczesnością Rosji, Azji Centralnej i Kaukazu*, red. T. Bodio, J. Marszałek-Kawa, Toruń 2020, s. 15–51.
- Sołżenicyn A., *Rosja w zapaści*, przeł. J. Zychowicz, Warszawa 1999.
- Stepanova E. A., *Religious education in Russia: Between methodological neutrality and theological partiality*, „Changing Societies & Personalities” 2, 2018, nr 3, s. 260–266.
- Stępień J., *Pomiędzy tradycją a regulacją prawną — analiza stosunku Prezydenta Federacji Rosyjskiej do Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w latach 2012–2022*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia iuridica” 2023, nr 104, s. 177–191.
- Szyszlak T., *Wolność religijna w konstytucjach i ustawach wyznaniowych państw postradzieckich*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 10, 2007, s. 225–260.

Акты правне

- Federal'nyj zakon ot 26.09.1997 g. № 125-FZ «O svobode sovesti i o religioznyh objedinenijah», <http://www.kremlin.ru/acts/bank/11523>.
- Konstitucija (Osnovnoj Zakon) Rossijskoj Socialističeskoj Federativnoj Sovetskoj Respubliki (prinjata V Vserossijskim Sjezdom Sovetov v zasedanii ot 10 ijulja 1918 g.), <https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1918/>.
- Konstitucija (Osnovnoj zakon) Sojuza Sovetskih Socialističeskih Respublik (utverždena postanovleniem Črezvyčajnogo VIII Sjezda Sovetov Sojuza Sovetskih Socialističeskih Respublik ot 5 dekabrja 1936 g.), https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/.
- Konstitucija (Osnovnoj zakon) Sojuza Sovetskih Socialističeskih Respublik (prinjata na vneočerednoj sed'moj sessii Verhovnogo Soveta SSSR devjatogo sozyva 7 oktjabrja 1977 g.), https://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/.
- Konstitucija Rossijskoj Federacii (prinjata na vsenarodnom golosovanii 12 dekabrja 1993 g.) (s izmenenijami, odobrennymi v hode obščerossijskogo golosovanija 1 ijulja 2020 g.), <http://www.kremlin.ru/acts/constitution>.
- Ustawa Federacji Rosyjskiej o poprawce do Konstytucji Federacji Rosyjskiej. O udoskonaleniu regulacji poszczególnych problemów organizacji i funkcjonowania władzy publicznej, <http://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2020/07/poprawki-do-konstytucji-rosja-bez-przypis%C3%B3w.pdf>, s. 2.
- Zakon SSSR ot 1 oktjabrja 1990 g. N 1689-I «O svobode sovesti i religioznyh organizacijah», <http://www.r-komitet.ru/vera/26.htm>.

Союз алтаря с престолом или сотрудничество между властями Российской Федерации и Русской Православной Церковью (с особым акцентом на внешнюю политику)

Резюме

В статье рассматривается изменение роли религии в России с момента распада Советского Союза. В советский период религия, включая Русскую Православную Церковь (РПЦ), подавлялась и преследовалась. Однако поворот произошел во время «Перестройки», что привело к увеличению диалога между властями и РПЦ, который продолжился после распада СССР.

Сегодня православие является доминирующей религией в России и играет ключевую роль в заполнении идеологического пробела, оставленного коммунизмом. Оно способствует восстановлению российской национальной и культурной идентичности, часто с сильным антизападным настроем. Хотя многие россияне идентифицируют себя как православные, религиозная практика остается ограниченной, а влияние атеизма и секуляризации продолжает сохраняться. Наследие РПЦ также используется для оправдания авторитарической формы правления в России.

«Симфония церкви и государства» проявляется как на внутреннем, так и на международном уровнях, с Московским Патриархатом, поддерживающим претензии на бывшие советские территории и поддерживающим концепцию «Русского мира». Московский Патриархат, как часть консервативного проекта Кремля, пропагандирует «здоровые традиционные ценности» в идеологической оппозиции Западу. Русская Православная

Церковь также поддерживает усилия России формировать многополярный мир и вызывать доминирование «Pax Americana». Она позиционирует себя как посредник между Востоком и Западом в международном межкультурном диалоге, часто эффективно сотрудничая с исламским миром.

Ключевые слова: Россия, Русская православная церковь, внешняя политика, идеология и религия

The alliance of throne and altar, or cooperation between the authorities of the Russian Federation and the Russian Orthodox Church (with particular emphasis on foreign policy)

Summary

The article discusses the transformation of the role of religion in Russia since the fall of the Soviet Union. During the Soviet era, religion, including the Russian Orthodox Church (ROC), was suppressed and persecuted. However, a turning point occurred during “Perestroika,” leading to increased dialogue between authorities and the ROC, continued after the fall of USSR.

Today, Orthodoxy is the dominant religion in Russia and plays a crucial role in filling the ideological void left by communism. It contributes to the restoration of Russian national and cultural identity, often with a strong anti-Western sentiment. Although many Russians identify as Orthodox, religious practice remains limited, and the influence of atheism and secularization persists. The ROC’s heritage is also used to justify autocratic rule in Russia.

The “church-state symphonia” is evident both domestically and internationally, with the Moscow Patriarchate advocating claims to former Soviet territories, supporting the concept of the “Russian world” (*Russkiy mir*). The Moscow Patriarchate, as part of the Kremlin’s conservative project, promotes “healthy traditional values” in ideological opposition to the West. The Russian Orthodox Church also supports Russia’s efforts to shape a multipolar world and challenge the dominance of “Pax Americana.” It is positioning itself as a mediator between East and West in the international intercultural dialogue, often cooperating effectively with the Islamic world.

Keywords: Russia, Russian Orthodox Church, foreign state policy, ideology and religion